

Een onmisbare bedreiging; over de ander in het existentialisme

'De hel, dat zijn de anderen'. Bijna iedereen kent deze uitspraak van Sartre wel. Wat veel mensen echter niet weten, is dat dit geen stelling van Sartre zelf is. **Dr. Hans van Stralen** laat zien welke rol de ander in Sartres filosofie speelt en hoe het begrip in het (literaire) existentialisme gebruikt wordt.

Willen we ons buigen over het fenomeen ‘de ander’ in het existentialisme, dan is het zinvol allereerst een grondig verspreid misverstand uit de wereld te helpen. Velen menen immers dat Jean-Paul Sartre (1905-1980), de bekendste filosoof van de genoemde literair-filosofische stroming, beweerd heeft dat de hel de anderen zijn. Dit is onjuist. Deze denker heeft dit nooit zo gesteld, sterker nog: hij zou onmiddellijk afstand van deze uitspraak nemen. Dat de hel de ander is, wordt in een opwelling van opperste wanhoop door een *personage*, Garcin, uit Sartres toneelstuk *Huislos (Met gesloten deuren, 1944)*, geuit. Waarom zegt Garcin dit?¹

Garcin zit samen met twee vrouwen, Inez en Estelle, opgesloten in de hel. Alle drie hebben ze – ook volgens eigen zeggen – in moreel opzicht gefaald tijdens hun leven. En telkens worden ze door de ander(en) aan deze *eches* herinnerd. Omdat er geen ontsnapping uit dit treurige oord mogelijk lijkt, geeft hen dat een ongemakkelijk gevoel. Op een gegeven moment gaat de deur echter op een kier, maar geen van de drie aanwezigen durft de donkere gang die nu zichtbaar wordt te betreden. Ongetwijfeld wilde Sartre met deze passage uit *Huis los* laten zien dat velen de vrijheid niet aandurven en het liever bij het oude en vertrouwde houden. Langzamerhand komt Garcin tot het besef dat de hel geen plaats is waar de ‘doden’ gemarteld worden, maar dat de andere aanwezigen deze gesloten ruimte tot een afschrikwekkend oord maken. Hierdoor krijgt de ander impliciet duivelse trekken toebedeeld, aangezien de hel traditioneel als de verblijfplaats van Satan geldt.

Veel literaire teksten uit het existentialisme willen door het tonen van negatieve situaties de lezer tot positief gedrag bewegen en deze moralistische tendens kunnen we ook in *Met gesloten deuren* vaststellen.² Sartre wilde niets liever dan dat men door middel van zijn toneelstuk tot het inzicht zou komen dat men zich niet voortdurend en uitsluitend

Van Stralen:

“De ander blijft een voortdurende stimulans én bedreiging voor het ontwerp van mijn vrijheid”

aan het oordeel van de ander moet onderwerpen. Als men dit principe niet volgt en de vrijheid niet in eigen hand neemt, dan leeft men inderdaad in de hel.

Deze weigering de vrijheid ter hand te nemen keert in Sartres filosofische werk terug onder de noemer ‘*mauvaise foi*’, kwade trouw. In *L’être et le néant (Het zijnde en het niets, 1943)* beweert hij dat we weliswaar geheel en al vrij zijn, maar dat we uit angst voor het nemen van verantwoordelijkheid en uit vrees voor het oordeel van de ander liever deze initiële mogelijkheid ontvluchten. Hij ondersteunt in de jaren veertig de notie van deze absolute vrijheid met het uitgangspunt dat de mens altijd en overal afstand van zijn situatie, zijn handelingen en zijn bewustzijn kan nemen. De weigering tot deze overstijging, deze kwade trouw als keerzijde van de vrijheid, manifesteert zich het meest tastbaar in de ontmoeting met de ander: de mens is voortdurend bevreesd uit de pas te lopen met de verwachtingen van de ander. En dus gaat hij zich conform diens wensen gedragen. Die ander wordt volgens Sartre allereerst tastbaar in de ervaring van diens blik: in het bekeken worden door de ander worden we ons bewust van zijn/haar vrijheid en zijn we initieel geneigd aan zijn/haar verwachtingen te voldoen.

Sartre meent dus niet dat de hel de ander hoeft te zijn. Niettemin schetst hij in de genoemde studie uit 1943

een niet al te positief mensbeeld. Want omdat de ander kanten van ons gedrag en karakter kan laten zien die voor onszelf verborgen blijven, kan hij/zij ons weliswaar tot steun zijn, maar deze onthulling spoort zelden met de weg die het individu wenst af te leggen. De ander blijft kortom een voortdurende stimulans én bedreiging voor het ontwerp van mijn vrijheid.³

Terwijl Sartre in zijn wijsgerige oeuvre tot halverwege de jaren vijftig voortdurend betoogt dat de mens geheel en al vrij is, kan men – zoals we zagen – stellen dat zijn literatuur daarentegen de keerzijde van dit principe toont door te laten zien dat mensen meestal tot kwade trouw geneigd zijn.⁴

Tegelijk wil hij tonen tot welke uitzichtloze situaties dit gedrag kan leiden, in de hoop dat de lezer zich hierdoor uit de ‘*mauvaise foi*’ zal bevrijden. In die zin heeft hij de literatuur tijdens het interbellum een andere wending gegeven. In het modernisme, een literaire stroming die tot de jaren dertig en veertig in de literatuur domineerde, stond immers de reflectie op het ‘ik’ centraal.

Kort gezegd voelen schrijvers als Proust, Joyce, Mann en Du Perron dat na de theorieën van onder anderen Darwin, Nietzsche en Freud het idee van een specifiek en persoonlijk ‘ik’ onder druk was komen te staan. Daarom doen zij naarstig hun best in hun literaire werk via zelfreflectie

Van Stralen:

“Indien men wil weten wie men is,
moet men zich tot de ander wenden
in plaats van eindeloos over het
eigen ‘ik’ te reflecteren”

erachter te komen wie of wat ze nu eigenlijk zijn.

In 1936 schrijft Sartre echter een essay dat een wending in de modernistische conventies voltrekt.⁵ Tegenover Proust stelt hij dat indien men wil weten wie men is, men zich tot de *ander* moet wenden in plaats van eindeloos over het eigen ‘ik’ te reflecteren. Mede door de opkomst van het nazisme wordt dan in de periode 1935-1960 de ander een dominant thema in de West-Europese literatuur. Men zal begrijpen dat deze ander in die fase van de geschiedenis niet altijd positief beschreven wordt.

Voor een goed begrip moeten we twee versies van deze ander in het literaire existentialisme onderscheiden: de Ander en de ander. De eerste variant betreft een ‘blik’ die naar een afwezige persoon of instantie verwijst die niettemin intensief door het individu ervaren wordt. Deze Ander treedt vaak op in het werk van Kafka, waarin personages zich meerdere malen bekeken voelen door een absente blik (bijvoorbeeld die van ‘God’, van de vader) en waardoor zij zich in de greep gehouden voelen. De tweede ander is concreet aanwezig en komt tot leven in de zogenaamde grenssituatie, zoals door Karl Jaspers omschreven, die zich in rampen, epidemieën en uiteraard oorlogen profileert. Deze zetten de situatie van het individu onder druk en brengen hem tot het inzicht dat a) de ander

vaak hiervoor verantwoordelijk kan worden gehouden; en, b) de hulp van de naaste onmisbaar is indien men zich uit deze grenssituatie wil bevrijden. Deze geconcretiseerde en in alle vrijheid genomen poging tot samenwerking kan men in Sartres werk als ‘engagement’ herkennen.⁶

In het werk van Sartre, maar ook in dat van De Beauvoir, valt na de oorlog, met hun toenadering tot het marxisme, steeds sterker het accent op de ander als het product van een negatieve projectie door het individu, en meer nog door de groep. Men denke aan Sartres studies over de antisemiet en aan De Beauvoirs uitgebreide onderzoek in *Le deuxième sexe* (1949), waarin ze stelt dat de vrouw door de man is gedegradeerd tot diens negatieve spiegelbeeld. De aldus omschreven ander komt ook sterk tot uiting in de postkoloniale literatuurwetenschap, waarin men mede onderzoek doet naar het negatieve imago dat de westerling zich van de (voormalige) gekoloniseerden vormde. Het verbaast mij dat in deze theorievorming de grote namen van het existentialisme ontbreken, terwijl Camus uitvoerig aandacht heeft besteed aan de Algerijnse kwestie, De Beauvoir een boek over het lot van de Algerijnse vrouw schreef en Sartre, vanaf zijn wending naar het marxisme in de jaren vijftig, talloze lezingen en studies gewijd heeft aan de zijns inziens verderfelijke oorlog die men vanuit de kapitalistische ideologie tegen de koloniën voerde.

De bekendste tekst in dit verband is zijn voorwoord bij Frantz Fanons *Les damnés de la terre* (1960), waarin hij stelt dat de onderdrukte massa in de Derde Wereld het slachtoffer van een negatief westers imago is: de inlander als het anti-beeld van de zogenaamd humane en beschaafde westerling. Zijn oproep in dit voorwoord om geweld tegen de aanstichters van deze negatieve stereotypering te gebruiken gaat erg ver en is dan ook enorm uitvergroot in de westerse media. Niettemin strookt dit appèl met zijn vroegere opvattingen, waarin hij stelt dat men zijn existentie naar eigen inzichten moet invullen en men zich, indien nodig, van het oordeel van de ander dient te bevrijden.

AUTEUR HANS VAN STRALEN

Met dank aan Maria van der Wijst voor haar kritiek op een eerdere versie van dit essay.

NOTEN

1 We moeten ons ook realiseren dat het stuk tijdens de oorlogsjaren geschreven is, hetgeen ongetwijfeld de sombere toon van *Huis clos* mede bepaald heeft.

2 In feite hanteert men hier een oud procedé, namelijk de *catharsis*, zoals door Aristoteles omschreven: de toeschouwer dient na het zien van een tragedie moreel ‘gereinigd’ te worden.

3 Simone de Beauvoir, Sartres levenspartner, heeft daarentegen betoogd dat het individu met name in het erotische contact met de ander tot een waarachtige ontmoeting kan komen.

4 Veel existentialistische teksten laten een transformatie van de christelijke ideologie zien. Men denke alleen al aan de uitspraak ‘L’enfer c’est les autres’. Wanneer men de erfzonde als de negatieve gesitueerdheid ten gevolge van het gedrag van de ander omschrijft, dan heeft men tevens een redelijk juiste definitie van de kwade trouw gegeven.

5 Ik doel hier op ‘Une idée fondamentale de la phénoménologie de Husserl: l’intentionnalité’ uit *Situations I*, Gallimard. Paris, blz. 29-33.

6 Het is zinvol een onderscheid tussen tekstintern en tekstextern engagement in het existentialisme te maken. In het eerste geval gaat het om gedrag van personages dat van een maatschappelijke verantwoordelijkheid getuigt, in het tweede geval betreft het een ‘reïnicing’, zoals eerder omschreven, die de lezer zou moeten ondergaan, nadat hij/zij het boek gelezen heeft.